

ज्ञानदीप लावू जगी

पुणे नगर वाचन मंदिर

स्थापना : ७ फेब्रुवारी १८४८

email : pnv1848@gmail.com

www.punenagarvachan.org

पुस्तकाचे नाव : रूबायां व घटचर्चा

लेखक : उमर खत्याम

अनुवादक : जयकृष्ण केशव उपाध्ये

प्रकाशक : अनंत सखाराम गोखले, पुणे

प्रकाशन वर्ष : १९३२

मूळ ग्रंथ प्रत : शिक्षण प्रसारक मंडळी, पुणे

पुणे नगर वाचन मंदिर

अंकेक्षण (डिजीटायझेशन) प्रकल्प

अंकेक्षण रूपांतर - २०२१

उ म र ख ग्या म

रु
बा
यां

861.6

D.V.POTDAR LIBRARY

S P COLLEGE

D01011

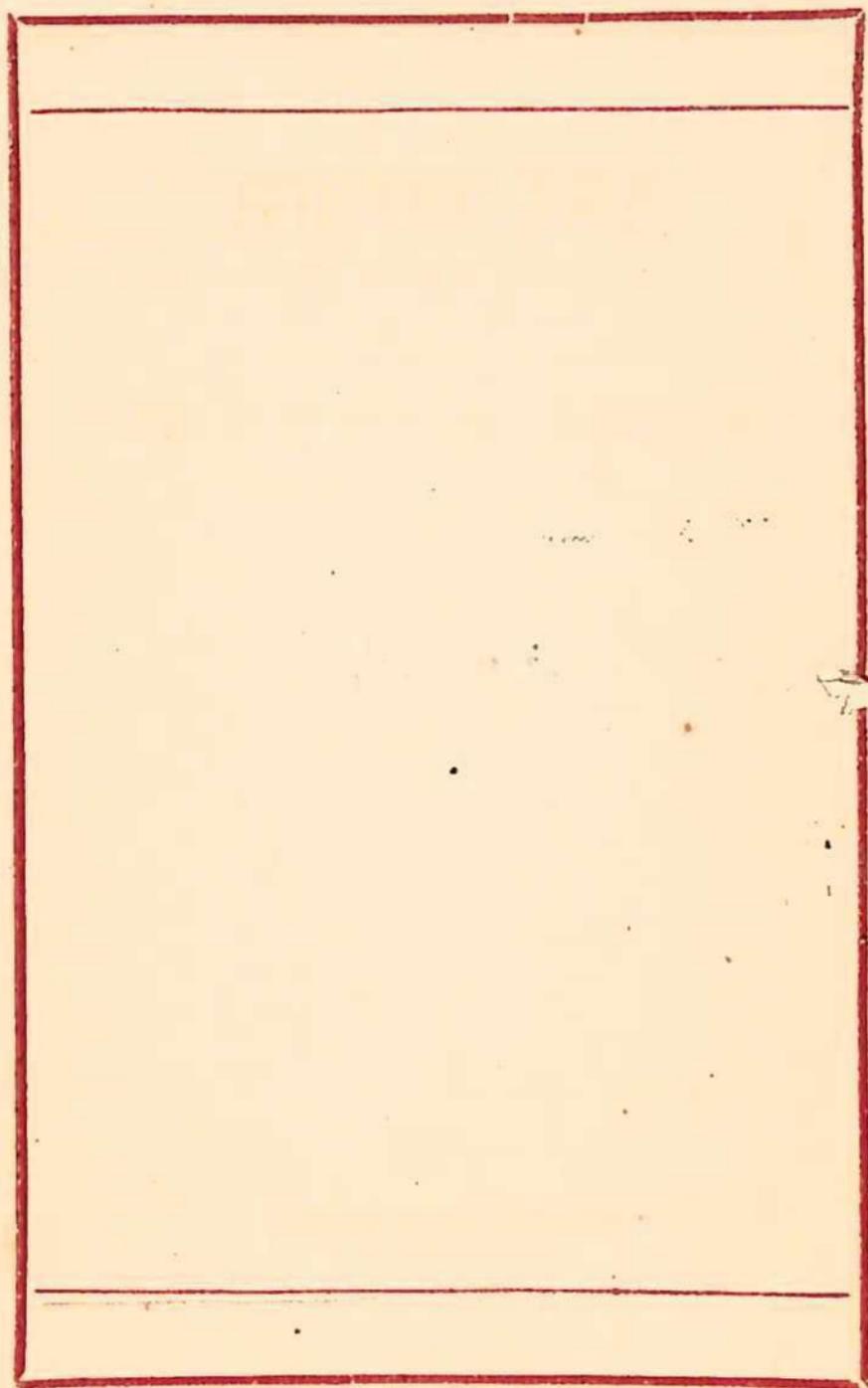
861.6

upa

5488

—ज. के. उपाध्ये.

रु का या

उमर खय्याम

“रुबाया” व “घटचर्चा”

अनुवादक

जयकृष्ण केशव उपाध्ये

प्रकाशक

अनंत सखाराम गोखले,

११ बुधवार, पुणे, २.

† † †

म 12492

† † †

मुद्रक

अनंत सखाराम गोखले

'विजय' प्रेस, ५७० शनिवार, पुणे, २.

४६१६
७५९

प्राक्कथन

उमर खय्यामच्या अनुवादाची प्रेरणा प्रथमतः मला कै० वासुदेव गोविंद आपटे, संपादक 'आनंद' यांनी केली. त्यांचे मित्र मि० सकलत-वाला यांची उमर खय्यामच्या रुबायांवर अत्यंत भक्ति. त्यांनी वासुदेव-रावांना रुबायांचे मराठी भाषांतर-फिट्झ जेराल्डच्या इंग्रजी भाषांतरावरून पाहिजे असल्याचे सांगितले. ते वासुदेवरावांनी, मी पुणे मुक्कामी असतां मला सांगितले. त्यापूर्वी मी उमर खय्याम केव्हांही वाचला नव्हता. त्याच्या मूळ फारशी रुबाया तर त्या भाषेच्या अज्ञानामुळे वाचणे मला शक्यच नव्हते; पण त्यांचे इंग्रजी भाषांतरही मी वाचले नव्हते. श्री० वासुदेवरावांनी मला मराठी भाषांतरासंबंधी जेव्हां विचारले, तेव्हां मी आपली ती अडवण त्यांना सांगितली. पण त्यांनी आप्रह केल्यावरून, माझ्या मुरवती स्वभावानुसार मी त्यांच्या म्हणण्यास कबूल झालों व फिट्झ जेराल्डच्या भाषांतराचे पुस्तक मिळवून त्या प्रयत्नास लागलों.

भाषांतर करायला तर मी सज्ज झालों; पण ते कोणत्या चालीत किंवा वृत्तांत करावे याचाच प्रथम निश्चय व निर्णय होईना. निरनिराळ्या पदांच्या चाली, अभंग, वगैरेंमध्ये भाषांतर करून पाहिलें; पण त्यानें माझ्याच मनाला संतोष होईना. तेव्हां प्रस्तुतचें 'मंदाक्रांता' वृत्त घेतलें व तेंच बरें वाटून त्याला कायम केलें. असा या अनुवादाचा थोडक्यांत वृत्तांत आहे.

हा अनुवाद करतांना मी उमर खय्यामच्या, अथवा फिट्झ जेराल्डच्या म्हणा, रुबायांचा भाव अनुवादांत पूर्णपणे कायम ठेवला आहे. मात्र ज्या

प्राक्कथन

रुवायांतून इराणी संस्कृतीतील, न्याच लोकांना समजणाऱ्या पुराणकथांचा (Mythology) निर्देश प्रामुख्याने होता, तेवढ्या रुवायांचा अनुवाद, मराठी वाचकांना विशेष महत्त्वाचा आणि हृद्य वाटणार नाही या समजुतीने केला नाही. ज्या रुवायांचा अनुवाद मी केला नाही त्यांचा संख्यानुक्रम पुढे दिला आहे. तेवढ्या रुवायां वगळून व त्या सुमारे नऊ दहा असतील. बाकीच्या सरळ अनुवादल्या आहेत.

उमर खय्यामच्या रुवायांचे भाषांतर जगातील बहुतेक भाषांतून झाले आहे. आणि अलीकडील सुमारे पंचवीस तीस वर्षांत त्यांचा फारच बोलबाला झाला आहे. याचे कारण माझ्या दृष्टीने त्या काव्यांतील संशयो वृत्ति आणि दारुचा परामर्श हेच असावे. विशेषतः पाश्चात्य राष्ट्रांत व पाश्चात्यांच्या वळणावर ज्यांचे विचार झाले आहेत अशा आपल्याकडील कांहीं लोकांत उमर खय्यामचा फार प्रसार झालेला दिसून येतो व ते लोक मोठ्या आनंदाने मिटक्या मारीत या काव्याचा आस्वाद घेताना दृष्टीस पडतात.

मराठीत माझ्या या अनुवादाप्रमाणेच आणखी दोन तीन अनुवाद म्हणा -अगर भाषांतरें म्हणा-झाली आहेत. त्यांतील प्रमुख म्हणजे प्रो० माधवराव पटवर्धन, एम.ए., यांचे. यांनी उमर खय्यामच्या मूळ फारशीवरून एक भाषांतर केले असून फिट्झ जेराल्डवरूनही 'द्राक्षकन्या' नांवाचे भाषांतर केले आहे. दुसरे श्री० गो. गो. अधिकारी यांचे. आणि तिसरे अ. ज. करंदीकर यांचे.

माझा अनुवाद प्रथम मी नागपुर येथे प्रसिद्ध होणाऱ्या आमच्या

प्राक्कथन

‘वागीश्वरी’ नामक मासिक पुस्तकांत प्रसिद्ध केला. पण पुष्कळ स्नेह्यांच्या म्हणण्यावरून आतां हें स्वतंत्रच पुस्तक प्रसिद्ध करीत आहें. तें रसिकांनीं गोड करून घ्यावें अशी विनंति आहे.

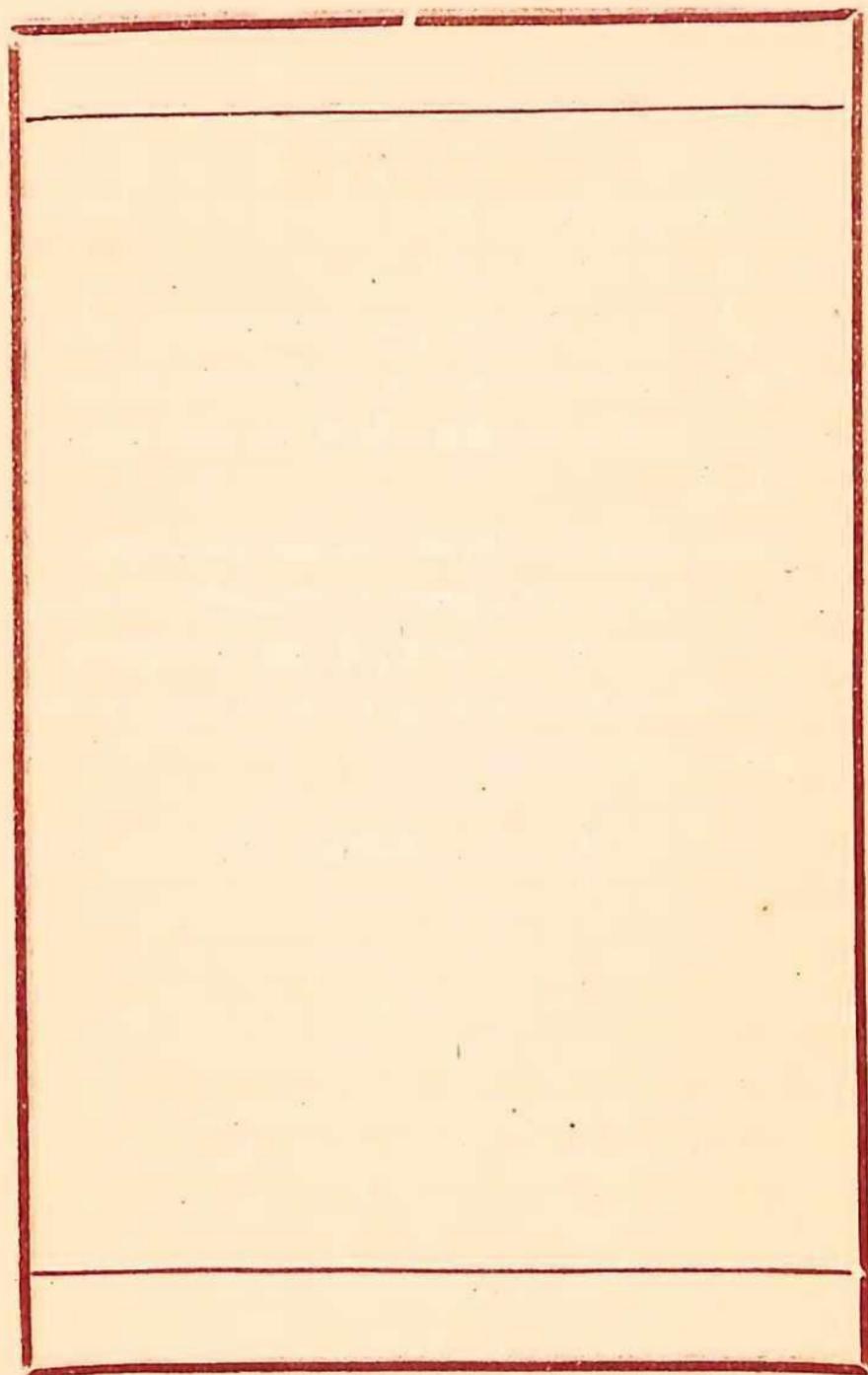
या पुस्तकाला माझे स्नेही श्री० पु. य. देशपांडे ‘बंधनांच्या पर्लाकडे’ या सुप्रसिद्ध कादंबरीचे लेखक, यांनीं जी उमर खय्यामचें हृदय उकलून दाखविणारी प्रस्तावना लिहून दिली, तीवद्दल मी त्यांचा फार फार आभारी आहे.

पुस्तकाच्या एकंदर सजावटीचें श्रेय, माझे परममित्र श्री० आप्पासाहेब गोखले यांसच आहे. त्यांचे आभार मानून, माझ्याप्रमाणेच वाचकांनींही त्यांचें अंतःकरणपूर्वक अभिनंदन करावें येवढें त्यांना सुचवावेंसें वाटतें.

अनुवादित रुवाया : ४, ५, ६, ९, १३, ४४, ५३, ५४, ५५, ५६.
[हे नंबर फिट्झ जेराल्डचे आहेत.]

‘वागीश्वरी’ कार्यालय }
नागपूर.

जयकृष्ण केशव उपाध्ये

प्रस्तावनेऐवजीं

‘खाना, पीना और मजा मारना’ हेंच उमर खग्यामच्या रुबायांचें सार, असा समज हिंदुस्थानांतच नव्हे, तर पाश्चिमात्य देशांतही बराच रूढ आहे. ख्रिस्तमसच्या महोत्सवांत एक दिवस उमर खग्यामच्या स्मरणार्थ खूप मंदिरापान करण्याचा तिकडे प्रघात आहे. ‘जीव आणि जगत् नश्वर आहे’, ‘जीव एकदां नष्ट झाला कीं, पुन्हा कधींच परत येत नाहीं’ ‘म्हणून देहांत जीव आहे तोंवर सुखविलास भोगून घ्या’ अशा आशयाचीं रुबायांतील अनेक वाक्यें वरील मताच्या समर्थनार्थ पुष्कळदां पुढें केलीं जातात. ‘ज्यांनीं मोठ्या प्रयासानें सुवर्णाच्या राशीच्या राशी जमविल्या किंवा ज्यांनीं त्या दाही दिशांस उधळून दिल्या, ते दोघेही कालाच्या उदरांत गडप व्हावे आणि कधींही परतून न यावे’, (१०); ‘जेथें एके काळीं मोठमोठ्या समरविजयी, वैभवश्रेष्ठ राजांनीं ऐश्वर्याच्या शिखरावर चढून अनेक भोग भोगिले, तेथें आतां वन पसरलेलें असवें आणि वनचरांच्या पदतलीं त्या नरश्रेष्ठांनीं कालाच्या अंतापर्यंत निर्जोव निद्रा घेत पडावें’, (१२);—ही जी पूर्वजांची गत तशीच आमचीही होणार ! ‘उद्यांलाच कदाचित् पूर्वजांच्या समार्जो आम्ही समरस होऊं’ ‘आम्हांलाही एकदां महितळवटीं झोंपणें प्राप्त आहे!’ म्हणून—

“पंचत्वाला नच मिसळलों तोंच जें भोग्य कांहीं
त्याची आतां रस-मधुरता पूर्ण भोगून घेई
कां कीं, खालीं, वरतिं मग ही धूळ होणार सारी
गाणें, गाता, मधुर मंदिरा अंतिं कांहींच नाहीं ”

प्रस्तावनेऐवनीं

असें निश्चयानें सांगणारा उमर खय्याम निव्वळ सुखवादी नव्हता असें कसें म्हणतां येईल ?—असा प्रश्न उमर खय्यामच्या नांवावर यथेच्छ मदिरापान करणारे किंवा केवळ जडतापूर्ण सुखवादी म्हणून त्याला तुच्छ लेखणारे नेहमीं विचारतात.

केवळ सुखाकरितां विलासोपभोगांत सदासर्वकाळ रंगून जाणाऱ्या ऐष-आरामी लोकांच्या विवेकशून्यतेस व मूर्खपणास उचलून धरल्याचा आभास, रुवायां वाचतांना कधीं कधीं होतो यांत शंका नाही. पण तो केवळ आभास आहे, हें रुवायांच्या काव्यप्रवाहांत जो सहृदयतेनें वहत जातो, त्याला लगेच कळून चुकतें व मग त्याला त्या आभासांत भयानक खिन्नतेचें, काळजास घरे पाडणारें चित्र दिसू लागतें !

उमर खय्याम चैनीकरितां चैन करणारा चंगीभंगी नव्हता; तो शास्त्रज्ञ होता, त्या काळांतील मोठा पंडित होता, तत्त्वज्ञ होता, त्याच्या वेळीं उपलब्ध असलेल्या सर्व ज्ञानभांडाराचें त्यानें लक्षपूर्वक अवलोकन, अध्ययन व मनन केलें होतें. गणितशास्त्रांतील त्याचे कांहीं सिद्धान्त आजच्या घटकेलाही महत्त्वपूर्ण मानले जातात. इतक्या सखोल बुद्धीचा, ज्ञानार्जनास सर्वस्वी वाहिलेला, स्वतंत्र विचारांचा, तो माणूस होता. इतकेंच नव्हे, तर निव्वळ पांडित्यप्रचुर माणसांत क्वचित् आढळून येणारी सहृदयताही त्याच्या अंतःकरणांत होती. विश्वाच्या कोष्ट्याविषयीं केवळ बुद्धिजन्य कुतूहल त्याला वाटत नव्हतें; तर तें कोडे उलगडून घेण्यासाठीं त्याचें अंतःकरण सारखें जळजळत होतें. जीव जन्मास कां येतो ? कांहीं काळच या भूतलावर कां वावरतो ? व नंतर कायमचा मार्तीत कां मिसळून जातो ?

प्रस्तावनेऐवजीं

सृष्टीच्या व मानवी जीविताच्या मुळाशीं कांहीं हेतु असेल का ? शाश्वत स्वरूपाचें सत्य असेल का ? आणि असेल तर तें आपल्यास कळत कां नाहीं ? इत्यादि अनेक मूलगामी प्रश्नांच्या विचारांत उमर खय्यामचें सारें आशुष्य व्यतीत झालें. ग्रंथांचीं पारायणें केलीं, विद्वानांशीं वाद केले, पूर्वजांनीं सांगितलेले मार्ग चोखाळले, मानवी शक्तीच्या आवाक्यांत असलेले सारे प्रयत्न प्रामाणिकपणें केले; आणि हें सारें करूनही समोर, मार्गें, खार्ली, वर, चोहीकडे अंधारच अंधार दिसला. तेव्हां हुताश होऊन त्यानें मदिरेचा पेला ओंठास लावला. पेला ओंठास लाविला तो चैनी-करितां, विलासाकरितां नव्हे. तर कांहीं कळत नाहीं, कळणें शक्य नाहीं, असें समजून आल्यावर जीवास ज्या असह्य यातना झाल्या, त्यांची दुःखःदायक टोचणी अंशतः शमविण्याकरतां. ही भूमिका नजरेआड न करतां, जिव्हाळ्यानें ज्याला रुवायांच्या ओघा-वरोवर वहात जातां येईल, त्यालाच उमर खय्यामच्या हृदयभेदी खिन्नतेची खरी कल्पना येईल व सुखवादाच्या रंगेल पडद्यामार्गे अक्षय्य जळत असलेली ज्ञानजिज्ञासेची कारुण्यमय चिंता त्याच्या दृष्टीस पडेल !

—प्रस्तुत अनुवादांतील २२, २३, २४, व २५ हे श्लोक लक्षपूर्वक वाचल्यास वरील विधानांतील मर्म सहज ध्यानांत येण्यासारखें आहे. कांहीं कळत नाहीं, कळणें शक्य नाहीं, ही जाणीव किती भयंकर आहे ? मानवी जीवनांत यापेक्षा अधिक दुःखदायक, हृदयास विदीर्ण करणारी, जीवितेच्छेची राखरांगोळी करणारी, लकलकणाऱ्या चैतन्यज्योतीस जागच्याजागीच काळी ठिकर करून टाकणारी दुसरी कोणती गोष्ट आहे ?

प्रस्तावनेऐवजीं

जीवनाच्या मुळाशीं काय आहे हे कळून घेण्याची तीव्र तळमळ ज्यांना कांहीं काळ तरी लागली असेल, कुठें तरी पत्ता लागेल म्हणून उगीचच वेज्यासारखे सैरावैरां जे भटकले असतील, कुणीतरी सांगेल म्हणून डोळ्यांत श्राण आणून ज्याच्या त्याच्या तोंडाकडे केंविलवाण्या दृष्टीनें ज्यांनीं पाहिलें असेल आणि कुठेंच कांहीं दिसत नाहीं, कुणीच कांहीं सांगत नाहीं, म्हणून हताश होऊन, जगाचे डोळे चुकवून, कुठें तरी एकांतांत ज्यांनीं अनेकदां अश्रू ढाळले असतील, त्यांनाच त्या जाणीवेच्या दुःखपूर्ण भयानकपणाची थोडीफार कल्पना करतां येईल.

“ चालू आहे कर नियतिचा खंड लेखा पडेना
मात्राही ती फिरवि न तुझ्या भाळुनी प्रार्थनांना
अश्रूंचे त्वां रडुनि रडुनी पूरही वाहवीले
एका शब्दाप्रतिहि पुसण्या नाहिं सामर्थ्य त्यांना ”

(४५)

या साध्या, सरळ, रसाळ आणि अर्थगंभीर ओळींतील कट्टु सत्यास विसाव्या शतकांतील अचाट ज्ञानप्रगतीनेंही बाध आणला आहे का ?

अश्रूंचे पूर अव्याहतपणें वाहत रहात नाहींत. कालांतरानें ते ओसरतात-आटून जातात. विवेककीटक हृदय पोंखलं लागतो. आपल्या अश्रूंचें आपल्यालाच हंसू येऊं लागतें. आपल्या केंविलवाण्या मनोदौर्बल्याची आपल्याला लाज वाटू लागते. सारें जीवनसर्वस्व ज्यांत ओतलें गेलें होतें, त्या अश्रूंचा उपहास झालेला पाहतांच संतापामुळें अंगाची लाही लाही होऊन जाते, आणि अशा बेफाम वृत्तींत—

“ छे छे ! छे छे ! शिर भडकते कोण उद्दामता ही !

आणा प्याला स्मृति सकल ही टाकुं द्या पीउनीया ! ”

असे शब्द वाहेर पडल्यास, त्याला दोष लावणे म्हणजे हृदयशून्यतेची कमालच नव्हे काय !

सारी स्मृति पिऊन टाकण्याकरितां मदिरेनें भरलेला मातीचा पेला उमर खग्याम ओंठास लावतो खरा; पण त्या पेल्यानें सारी स्मृति खरोखर नाहीशी होऊन जाते काय ! नाही. मदिरापान करतां करतांच पेल्याची माती त्याच्याशीं ‘कांपऱ्या वैखरीनें’ बोलूं लागते, “ मीही एके काळीं तुझ्यासारखा जिवंतपणे या भूतलावर वावरत होतो, आतां माझी ही गत झाली आहे, जीव आहे तोंवर खूप पिऊन घे, मेल्यागेल्यावर कोणालाही परत येतां येत नाही. ” मृतात्म्याचे कांपरे बोल उमरला ऐकूं येऊं लागतांच मृत्पात्राचे कांठ मृतात्म्याचे ओंठच आहेत असें त्याला वाटूं लागतें.

“ त्या शीतोष्ठां फिरफिरुनिया चाटलें चुंबिलें म्यां

आहा ! चुंवूं किति किति तथा होइ वेड्याप्रमाणें ”

अशी त्याची हृदयद्रावक अवस्था होते ! खुजानाम्याचा उगम याच अवस्थेंतून झाला आहे. व इतरही कित्येक रुबायांतून याच वृत्तीतून जन्मास आलेली रमणीय पण हृदयद्रावक कल्पकता दृष्टीस पडते.

अशा तऱ्हेनें फिट्झ् जेराल्डनें अनुवादित केलेल्या उमर खग्यामच्या एकेका रुबायांमार्गे खोलवर रुजलेल्या मानसिक कलहांचें, क्लेशांचें व विचारांचें जाळें कसें पसरलें आहे व त्या सर्वांना एका सूत्रांत गुंफल्यामुळें

प्रस्तावनेऐवजीं

रुवायांना कसें अलौकिक काव्यसौंदर्य प्राप्त झालें आहे, याचें संगतवार दिग्दर्शन करतां येण्यासारखें आहे. परंतु तसें केल्यास या छोटेखानी पुस्तकास साजेशा मर्यादित प्रस्तावनेचें फारच मोठ्या प्रमाणांत अतिक्रमण होईल. वर केलेल्या त्रोटक विवेचनावरून उमरच्या मनोवृत्तीची थोडीशी कल्पना वाचकांस येईल व त्या अनुरोधानें रुवायां वाचल्यास त्यांतील काव्याची गोडी व तत्त्वज्ञानाचा जिवंतपणा वाचकांस पटेल अशा आशे-वर हें विवेचन येथेंच थांबवितों; आणि प्रस्तुत मराठी अनुवादाविषयीं दोन शब्द लिहून ही लांबलेली प्रस्तावना किंवा प्रस्तावनेऐवजीं खरडलेलें कांहींतरी, पुरें करतो.

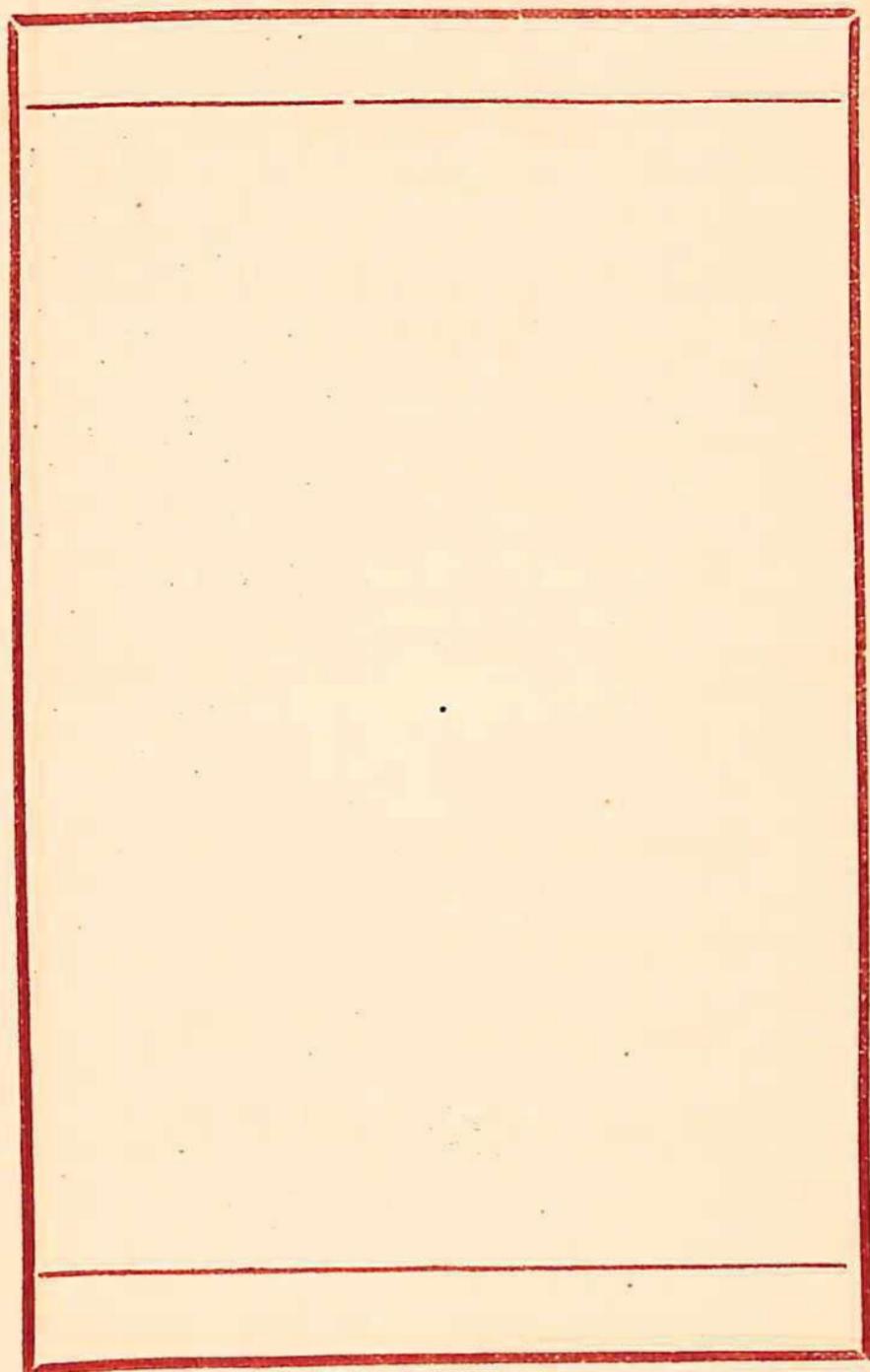
हा अनुवाद उघडपणें फिट्झ जेराल्डच्या इंग्रजी अनुवादाचा मराठी अनुवाद आहे. फिट्झ जेराल्डचाच अनुवाद मूळाला धरून आहे किंवा नाहीं, याविषयीं मतभेद आहेत. परंतु त्या वादांत शिरण्याचें आपल्याला कांहीं कारण नाहीं. फिट्झ जेराल्डच्या उमर खय्यामला जगाच्या काव्य-घाड्मयांत एक विशिष्ट व महत्त्वाचें स्थान प्राप्त झालेलें आहे. अशा जग-प्रसिद्ध काव्याचा किंवा काव्यानुवादाचा रसास्वाद मराठी वाचकांस चाखता येण्याची सोय करून दिल्याबद्दल मराठी वाचक, माझे मित्र रा० जयकृष्ण केशव उपाध्ये, यांना मनापासून धन्यवाद देतील. याविषयीं मला तिळमात्र शंका नाहीं. उमर खय्यामचे दोन तीन अनुवाद मराठींत उपलब्ध आहेत. या सर्व अनुवादांचा तुलनात्मक दृष्टीनें विचार करून कोणता अनुवाद अधिक सरस, हें ठरविण्याचें काम टीकाकारांकडे सोंपविणें हेंच श्रेयस्कर वाटतें. तेव्हां त्या भानगडींत मी पडत नाहीं. प्रस्तुत अनुवादाविषयीं

प्रस्तावनेऐवर्जी

एवढें मात्र मला अवश्य म्हणावेंसें वाटतें कीं, हा अनुवाद फिट्झ जेराल्डच्या अनुवादाशीं फारच सुसंगत व जवळ जवळ तितकाच रसपूण आहे. भाषा सुबोध, सरळ, रसात्मक व ओघवती आहे. वाचण्याच्या भरांत आपण अनुवाद वाचीत आहोंत याचेंसुद्धां भान रहात नाहीं, इतका साहजिकपणा या अनुवादांत उतरला आहे. वृत्ताची निवडही रसानुकूल आहे. एवढेंच नव्हे तर तिसरी ओळ निर्यमक ठेवण्यांत फिट्झ जेराल्डच्या वृत्ताशीं, रसहानि न होऊं देतां, जें पुरेपूर साम्य साधलें आहे त्यामुळें अनुवादकारांनीं आपल्या रचनाकौशल्याचा एक निराळा व नाविन्यपूर्ण मासला रसिकांसमोर सादर केला आहे. या अनुवादाचा महाराष्ट्रीय रसिक योग्य सत्कार करतील अशी मला दृढ आशा आहे.

२८।११।३२ }

पुरुषोत्तम यशवंत देशपांडे

उमर खय्याम

रुबायां

[मराठी अनुवाद]

दारात बंद ५५३३
दीर्घांक ३६१-६/१५
किंमत
६/५/१९

१

पूर्वाकाशीं ध्वज फडकला दिव्य तेजोमयाचा
सारा तारागण विखुरला अंत झाला तमाचा
प्रासादाग्रें अरुण किरणीं आकळीलीं स्वपाशीं
जागा जागा ! अवधि नुरला यापुढें झोंपण्याचा

१

रुबायां

२

झाली किंचित् स्फुट नभिं उषा स्वप्निं तों शब्द आला
व्या घ्या प्याला त्वरित भरुनी हां उठा ! आपुलाला
गेला नाहीं समय जंव हा तों चला लाडक्यांनो !
आयुष्याचा रस विरस जों सर्वथा नाहीं झाला

३

ऐका ! कोलाहल उसळला कुक्कुटें साद देतां
धांवा धांवा ! तर मग करा मोकळें दार आतां
येथें थोडी वसति अपुली हें तुम्ही जाणतांना ?
ये का कोणी परतुनि कधीं एकदां नष्ट होतां ?

२

उमर खय्याम

४

ये ये प्याला भर जिवलगे ! हासताहे वसंत
हीं खेदाचीं गलित वसनें फेंक दूरी दिगंत
थोडाही गे ! अवधि नुरला कालपक्षा उडाया
पंखांना तो बघ फडफडे त्यास नाहीं उसंत

५

पुष्पांचे हे अमित फुलती पुंज, होतां प्रभात
जाती तैसे कितिक मिळुनी खालतीं मृत्तिकेंत
येतांना ज्या क्षणिं फुलवितो हासवीतो गुलाबा
अन्यांचे त्या क्षणिंच खुडतो जीव तोची वसंत

३

रुबायां

६

जाऊं दे तें, चल मजसवें रम्य एकांत जागीं
बैसूं खाशा हिरवाळिवरी होउं आनंदभागी
जेथें कानीं ध्वनिच न कधीं राव वा रंक येई
तेथें मानूं साखि ! जगतिचे तुच्छ साम्राज्य-भोगी

७

आहा ! येथें तरुतळवटीं, भाकरी अर्धकोर,
थोडी दारू, सुरसकविताग्रंथ व्हावा समोर,
वामांकीं तूं नयनसुभगे ! गोड संगीत गावें
आम्हाला तें विजनचि गडे ! स्वर्गसर्वस्वसार

४

उमर खय्याम

<

भूलोकींच्या तरल विभवा चाटिती जीभ कोणी
कोणी कोणी झुरत बसले स्वर्ग व्हावा म्हणोनी
मिथ्या सारें भ्रमचि नुसता रोख तें घेइ हातीं
दूरूनी जें रुचिर दिसतें मोह त्याचा त्यजोनी

९

आशांचे जे मनुज उठवी भव्य चित्तीं मनोरे
ते जाती हा ! क्षणिच दुसऱ्या नष्ट होऊनि सारे
कांहीं थोडा अवाधि जरि ते भासले शोभिवंत
प्रातःकाळीं हिम चमकतें जाण तैशा प्रकारें

९

रुबायां

१०

ज्यांनीं यत्नें अमित रचिल्या राशिच्या स्वर्णराशी
किंवा ज्यांनीं उधळुनि दिल्या त्याच दाही दिशांसीं
ते दोघेही परतुनि पुन्हा भूवरी या न आले
गेले गेले ! कितिहि झटलें त्यांस आणावयासी

११

याया जाया दिवस रजनी जीस हे मार्ग दोन
ती ही सृष्टी क्षणिक, पडकी, धर्मशाळाच जाण
येथें आले नटुनि थटुनी चक्रवर्ती कितिक
कांहीं थोडा अवधि रमले आणि गेले निघोन

६

उमर खय्याम

१२

जेथें मोठे समरविजयी वैभवं श्रेष्ठ भूप
ऐश्वर्याच्या शिखरिं चढुनी भोगिले भोग खूप
तेथें आतां वन पसरलें हिंडती हिल्ल जीव
त्या वन्यांच्या चरणतलिं ते आज घेतात झोंप

१३

केव्हां केव्हां मजसि गमतें, सांडलें वीर-रक्त
तेथें जैसें, इतर न कुठें हें फुले पुष्प रक्त
उद्यानीं हीं मधुर कुसुमें डोलती मालतीचीं
वाटे झालीं असतिल कुण्या गोड वेणींत भक्त

रुबायाँ

१४

तैसी ही जी हिरवळ जियें बैसलों शांतभावें
शोभा पंखापरि नदिस जी देत आहे स्वभावें
येथें थोडें जपुनिच बसूं ! कोण जाणें प्रियांच्या
प्रेमी ओष्टांमधुनिच हिचें जन्म झालें असावें

१५

ये ! प्याला दे भरुनि दायिते ! मागल्या क्लेशराजी
आगामी वा भय सकलही टाकुं पीऊनि आज्ञा
वाई कां ही म्हणशिल उद्यां ? छे ! उद्यांला कदाचित्
व्हायाचा मी समरस गडे ! पूर्वजांच्या समार्जी

उमर खय्याम

१६

ज्यांच्या ठायीं अविरतपणें ठेविलें प्रेम आम्हीं
त्यांचा कालें रस पिउनिया घेतला सर्व नामी
त्यांनीं प्याले पिउनि अपुले भोगिली मौज पूर्वीं
आगें मागें सकल मग ते झोपले शांतिधामीं

१७

त्यांच्या स्थानीं करित दिसतो आम्हि आनंद आज
वासंतीचे अभिनव नवे रम्य शृंगार-साज
त्या आम्हांही महितळवटीं झोपणें प्राप्त आहे
शय्या कोणास्तव मग रचा ? येवढें काय काज ?

रुबायां

१८

पंचत्वाला नच मिसळलों तोंच जें भोग्य कांहीं
त्याची आतां रसमधुरता पूर्ण भोगून घेई
कां कीं, खालीं वरतिं मग ही धूळ होणार सारी
गाणें, गाता, मधुर मदिरा अंतिं कांहींच नाहीं

१९

ज्यांची चाले षडपड फुका 'आज' साठीं त्यांना
किंवा ते जे निरखिति 'उद्यां' उंच ताटूनि माना
त्यां सर्वांना विवळुनि वदे एक अव्यक्तवाणी
रे मूर्खानों ! इहपर वृथा, आस का रे त्यजाना !

१०

उमर खय्याम

२०

क्रां जे मोटे ऋषि मुनि जिहीं नित्य लोकद्वयाचे
विद्वत्तेच्या भरिं भरुनिया वाद केले तयांचे
गेले सारे पवनिं विरले शब्द नाहीं ठिकाण
आणी त्यांचें मुखहि दडलें धूलिखालीं सदाचें

२१

जाऊं दे ते बुधजन, तसा वाद तोही तयांचा
तूं ये येथें, समज मनिं कीं जीव हा जावयाचा
साराचेंही तुजसि कथिलें सार, सारें असार
जन्मा आलें, कुसुम फुललें, नाश होईच त्याचा

११

रुबायां

२२

उत्कंठेनें तरुणपणिं मी भेटलों पंडितांना
तेयें त्यांचे विविधविषयीं ऐकिले वाद नाना
ऐसें तैसें विवदति बहू निर्णयाम्नी न येतां
गेलों तैसा परत फिरलों कांहींही लाभलें ना

२३

मींही त्यांच्यासह रुजविलें अंतरीं ज्ञानबीज
तें वाढाया निरलसपणें सोशिली नित्य झीज
त्या सर्वांचें श्रम करुनिही हेंच कीं पीक आलें
आलों पाण्यापरि कुठुनसा जात वाऱ्यापरीस !

१२

२४

मी या विश्वीं कुटुनि अथवा कां कळेना कशाला
पाण्याऐसा परवशपणें लागलों वाहण्याला ?
तैसा वाऱ्यापरिस न कळे माळरानावरीच्या
जायाचा मी परवश कुठें ? हें पुसावें कुणाला ?

२५

कोणी येथें मज न पुसतां आणलें ओढुनीया ?
कोठें तैसें मज न पुसतां न्यायचें येथुनीया ?
छे छे ! छे छे ! शिर भडकतें कोण उद्दामता ही !
आणा प्याला ! स्मृति सकल ही टाकुं द्या पीउनीया !

१३

रुबायां

२६

या भूकेन्द्रावरुनि निघुनी लंघिले स्वर्ग सात
तेथें इंद्रासर्निहि बसलों येवढी केलि मात
आले ते ते पयि उकलले सूचिकाभेद्य गुंते
मृत्यूचा हा परि उकलला मात्र नाहींच जात

२७

त्या द्वाराला उघडुं म्हणतो ! युक्ति कांहीं सुचेना
सामोरीं तों सघन पडदा आंतलेंही दिसेना
'मी—तूं' ऐशी गुणगुण तिथें वाटलें चाललीशी
तीही कालें विरलि, पुढतीं ऐकुं 'मी—तूं'हि येना

१४

२८

तेव्हां दुःखें कळवलुनि म्यां प्रार्थिलें अंतराळा

‘अंधारीं जे धडपडति त्यां आपुल्या लेकरांला

दावायातें पथ नियतिनें कोणता दीप केला ?’

‘अंधश्रद्धा’ तिकडुनि असा उत्तरीं शब्द आला.

२९

जाणायतें म्हणुनि मग म्यां गूढ या जीविताचें

या मृत्पात्रावरि जडविले ओंठ माझे सदाचे

ओंठाला तें हळुच म्हणतें ‘जीव तो पीउनी वे,

मेल्यागेल्यावरि परतणें प्राप्त होईल कैचें ?’

१९

रुबायां

३०

हैं ज्या पात्रें हळुच कथिलें कांपन्या वैखरीनें
केली वाटे जगुनि बहुधा एकदां मौज त्यानें
त्यां शीतोष्ठां फिरफिरानिया चाटलें चुंबिलें म्यां
आहा ! चुंबूं किति किति तयां होइ वेड्याप्रमाणें

३१

संध्याकाळीं सहज फिरतां कोणि कुंभार हातीं
तिंबी मारे पिटुनि पिटुनी आपुली स्निग्ध माती
तो गोळा त्या विवळुनि म्हणे दीनवाण्या मुखानें
'बाबा थोडें हळुहळु पिटी फार रे ! कष्ट होती'

१६

३२

आणा प्याला ! फिरफिरुनि कां घोकणें काळ जाय ?
जातो जावो ! स्मरुनि जर्गि हें होय लभ्यांश काय ?
यायाचा जो अजुनिहि 'उद्यां' नष्ट जो 'काल' झाला
कष्टं कां त्याविषयि ? जर हा 'आज' आनंदि होय.

३३

नाशायार्चें क्षणिंच सगळें कांहिं ना राहण्याचें
भोगायाला क्षणचि उरला सार हें जीवनाचें
तारे गेले विखरुनि, निघे शून्यदेशा प्रवासी.
तूंही धाई कर, वधुं नको, काम आहे त्वरेचें

रुबायां

३४

याच्या त्याच्यास्तव किति किती काळ ऐसें फिरावें ?

वाढावें वा उगिचच किती ? कासया कष्ट व्यावे ?

आनंदानें स्थिर वसुनिया चाखुं या द्राक्षगोडी

जें नाहीं तें, कटुच फळ वा, कां तदर्थीं झुरावें ?

३५

मित्रांनो ! म्यां नवपरिणयाकारणें गान नाच

कैसे केले, किति दिवस तें सर्वही जाणतांच

बंध्या बुद्धी जरठ पहिली काडि मोडूनि तीतें

माध्वीकेचा कर परिणिला, थाट आतां नवाच

१८

उमर खय्याम

३६

हो वा नाहीं, वरति अथवा खालिं, हें ठाण-मान
सांगाया मी सहज शकलों माप वेऊन वा न
यत्नेंही तो तळ न दिसला पाहुं जातां कशाचा
केलें एका तळ दिसत तों दारुचें मात्र पान.

३७

आश्चर्ये आ जणुं पसरला तेवि त्या द्वारपथें
मूर्ती कोणी हळुहळु पदें येत टाकीत तेथें
स्कंधीं मोठा घट दिसतसे एक, मंद प्रकाशीं
बोले 'चाखी' म्हणुनि बघतों स्वाद, तों द्राक्ष होतें

१९

३८

त्या द्राक्षाचा रसमय असा सत्य-तर्कानुवाद
टाकी मिथ्या करुनि सगळे सांप्रदायी विवाद
आहा ! एका घडित किमयागार हा जीवनाच्या
लोहाचेंही सहज करुनी दावितो स्वर्ण शुद्ध

३९

विद्वानांना करित बसुं दे वाद, तो नाद सोडी
विश्वाचीं या जवळ सगळीं त्यांचिया ठेव कोडीं
एकांताचा, घडपडित या ठाव शोधूनि तेथें
आनंदांनं पडुनि पडुनी आपुली चाख गोडी

२०

४०

कां कीं, खालीं, वरति, भवतीं, आंत, वाहेर, सारा
छायारूपी क्षणिक भरला जाडुचा हा पसारा
ही सूर्याची उजळिलि दिसे वात तीच्या प्रकाशीं
तुम्ही आम्ही करित दिसतों बाहुल्या येरझारा

४१

पीशी ही जी सुरस मदिरा चाटिशी ओंठ जे हे
शून्यामार्जीं सकल जर हें शून्य होणार आहे
तेव्हां आतां विवरुनि पहा तूं स्वयें कोण हेंही
तूंही कांहीं नसशिच, उणा अंत तूझाहि नोहे

रुबायां

४२

आहे जों हा मधुर फुलला जीवनाचा गुलाब
तों ही आम्हांसह पिउनि वे लालरंगी शराब
काळा प्याला तुजपुढतिं तो ठेवि जें काळदूत
त्याचाही वे भय न धरितां घोट, दे त्या जवाब

४३

हा तों मोठा पट, वरि घरें यामिनी-वासरांचीं
तेथें खेळे नियति, करुनी मोहरीं मानवांचीं
ठायीं ठायीं हलवि लढवी मारवी त्यां स्वइच्छे
अव्यक्तीं त्या उचलुनि पुनः ठेवुनी दे सदाचीं

२२

उमर खय्याम

४४

चेंडूला त्या स्वमत कुठलें ? होय ना जें म्हणावें
टोला मारी कुठुनिहि कुठें खेळता तेथ जावें
ज्यानं कोणीं उडवुनि तुला आणिलें रंगणांत
त्यातें ठावें पुढिल सगळें—त्याच एकास ठावें

४५

चालू आहे कर नियतिचा खंड लेखा पडेना
मात्राही ती फिरवि न तुझ्या भाळुनी प्रार्थनांना
अश्रूंचे त्वां रडुनि रडुनी पूरही वाहवीले
एका शब्दाप्रतिहि पुसण्या नाहिं सामर्थ्य त्यांना

२३

रुबायां

४६

हैं जें भांठें दिसत उपडें, ज्यास आकाश नांव
कीटां ऐसें वळवळतसूं ज्यातळीं आम्हि जीव
त्याला साह्यास्तव न पसरी हात तूं व्यर्थ, कां कीं
तूझ्या माझ्यासमचि समजे ! तेंहि शून्यप्रभाव.

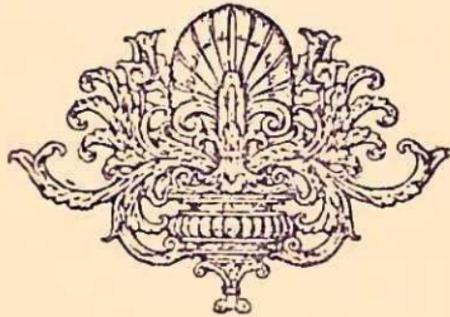
४७

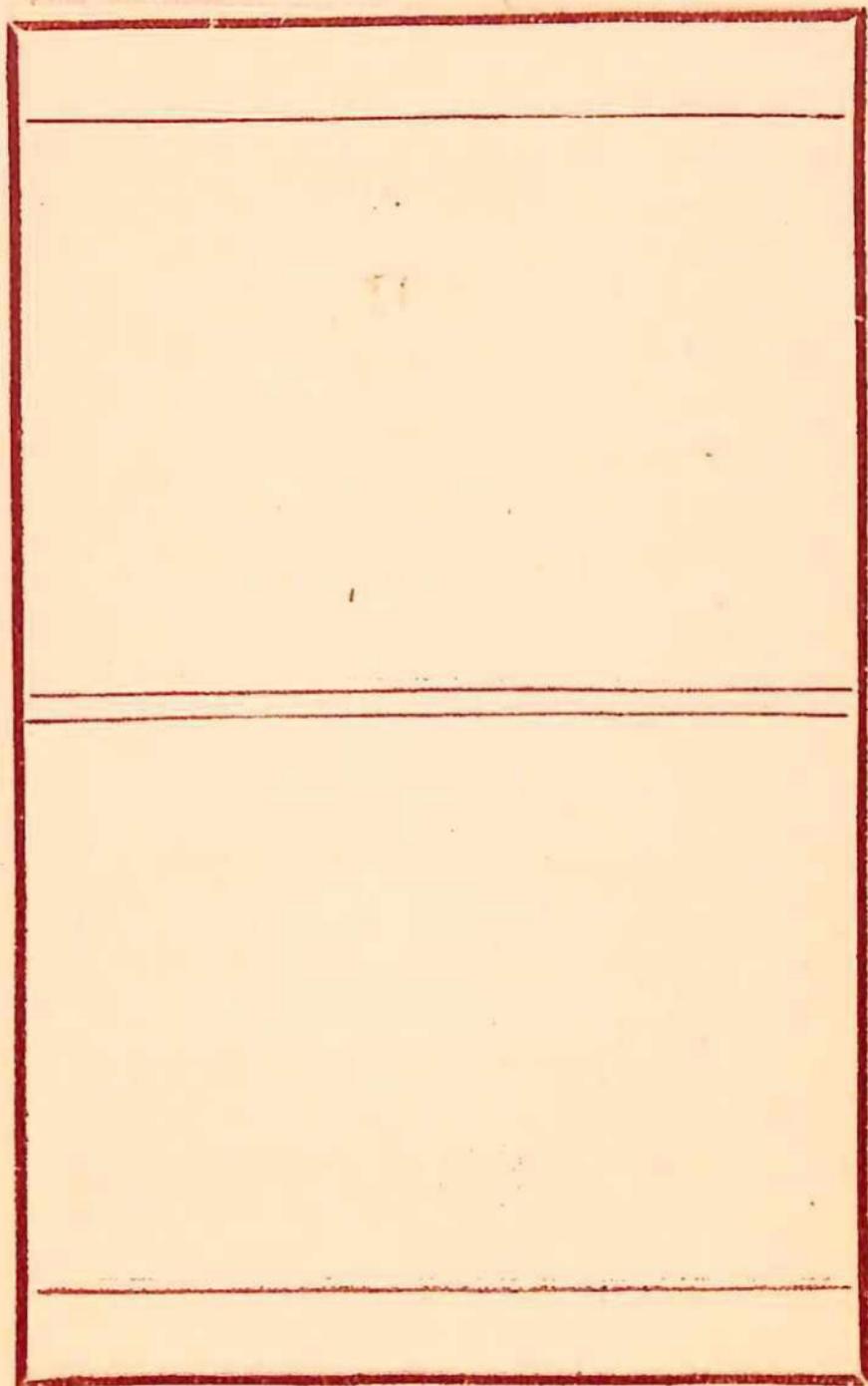
ज्या त्वां आम्ही भ्रमणिं निवतां आमुच्या सर्व मार्गीं
नाना गर्तां खणुनि रचिले पाशही जागजागीं
ऐशामार्जीं पतन घडतां, निश्चयें तें घडेच
आम्हां दोषी म्हणुं न शकसी, मानुनी पापभागी

२४

४८.

ज्या तूं, क्षुद्रा धराणिवरि या, निर्मिलें मानवाला,
आणी त्याच्या भवतिं रचिली युक्तिनें मोहमाला
जेणें पापें करिं घडुनिया लांछना पावला तो
त्या सर्वातिं क्षमुनि पुढतीं तूं क्षमा माग त्याला

खुजा-नामा

अर्थार्

घटचर्चा

१

एके संध्यासमयि, नव्हता चंद्रमा व्योमधामिं
कुंभाराच्या सहजचि उभा अंगणीं एकटा मी
होत्या चोहींभवतिं रचिल्या मृत्तिका-पात्र-पंक्ती
मय्यें मीही अविचल जसा सैनिकांमाजि स्वामी

२७

घटचर्चा

२

सांगायाचें नवल म्हणजे, मातिच्या त्या जगांत
कोणी कोणी घट विवदती, कोणि तों स्तब्ध शांत
एकाएकीं उठुनि कुणि तों त्यांतला एक बोले,
‘सांगा कीं हो ! घट कवण वा कोण कुंभार यांत?’

३

तेव्हां बोले त्वरित दुसरा सत्त्व मार्तीतुनी या
निर्मायाला मजसि बहुधा घेतलें हें न वाया
कां ? चातुर्यें रुचिर रचिला पिंड माझा जयानें
त्याची मातें तुडवुनि पुन्हा मृत्तिका का कराया ?

खुजा-नामा

४

‘ऐका ऐका’ तंव कुणि म्हणे, ‘पोरही शीघ्रकोपी
फोडीना त्या उगिच चपका ज्यांतुनी कांहीं तो वी
तेव्हां ज्यानें घट घडविला कौतुकें त्यास तोच
क्रोधावेशीं भरि भरुनिया केवि नाशार्थ ओपी ?

५

देना कोणी प्रतिवचन त्या, जाहले स्तब्ध सारे
तेव्हां बोले कुरूप कुणिसा कुंभ त्यां ‘आइका रे !’
विद्वूपाळा बघुनि मजला हांसती सर्व तेव्हां
कुंभाराचा मज घडवितां हात कारे थरारे ?

घटचर्चा

६

दीर्घश्वासा त्यजुनि दुसरें पात्र कोणी म्हणालें,
‘पाहा ! कैसें पडुनि विसरीं अंग हें शुष्क झालें;
त्या पूर्वींच्या परिचित रसें होउं द्या पूर्ण मातें
होतों तैसा हळुहळु पुनः पृष्ठ होईन कालें’

७

ऐशा रीतीं करिति घट ते एकमेकांत चर्चा
तों चंद्राची उगवत दिसे कोर पूर्वेस त्यांच्या
तेव्हां हर्षे डवचुनि करीं बोलती एकमेकां
‘स्कंधग्रंथी करकरति त्या ऐकुं या वाहकाच्या’

ॐ

ॐ

ॐ

खुजा-नामा

८

जात्या जीवा मजसि करवा अंतिचें द्राक्षपान
द्राक्षासारें कुडिस भिजवा जे क्षणीं जाय प्राण
माझ्या देहा चहुंकडुनि द्या वेष्टुनी द्राक्षवेली
द्राक्षोद्यानाजवाळिच मला अंतिं द्या भूमि-दान

९

माझ्या मार्तीतुनि सुरभिचा लोट जो तों निघेल
वायूसंगें वरि गगनही व्यापुनी तो उरेल
त्या मार्गानें सहजचि कुणी जाउं दे धर्मनिष्ठ
लामध्यें नकळतचि त्या खास तो सांपडेल

घटचर्चा

१०

ज्यांच्या ठायीं प्रिय गणुनि म्यां मूर्तिवत् प्रेम केलें
त्यां सर्वांनीं मम यश जनीं सर्वथा भ्रष्टवीलें
एका प्याल्यांतचि बुडविला मानही सर्व माझा
एका गाण्यावरि सकलही कीर्तिला आंचवीलें

११

पश्चात्तापें कितिक तरि म्यां वाहिल्या नित्य आणा
होतों भानावरि खचित का त्या तशा वाहतांना ?
येई जेव्हां मधुसमय तो दावि दृष्टी गुलाब
तेव्हां माझा सकलहि विरे पार वैराग्यबाणा

३२

१२

पाखंडाचें उवड इतुकें दारुनें बंः केलें
माझे मानावरण हसुनी गौरवा नागवीजें
गुत्तेवाला तरि विकत वे तेंव ज्या अर्धमोठ
मोलाचें अन् निजधन विकी हेंव आश्चर्य झालें

१३

हा ! जाई हा ! मधुसमय तो जाय तोही गुलाब
संपूं आला परिमलित हा सर्व तास्यलेख
वृक्षस्कंधीं बुलबुल करी गान, गेला कुठें तो
आला होता कुठुनि तरि तो ? हाय ! हें शून्य देख

घटघर्चा

१४

झालों तूं, मी, नियति जर का प्रेमले ! एकमंत्र
हार्ती घेऊं विषमघटनापूर्ण हें सृष्टि-यंत्र
सर्वाला त्या भरडुनि पुन्हा त्यांतुनी इष्ट ऐशी
येईना का नविन रचना निर्मितां आत्मतंत्र ?

१५

सौख्यज्योत्स्ने ! क्षय न तुजला ठाउका केववांही
व्योमप्रांतीं उगवत असे हा पुनः चंद्र पाही !
हा येवोनी हुडकिल मला यापुढेही असाच
या उद्यानामधुनि परि तें व्यर्थ गे ! सर्व कांहीं

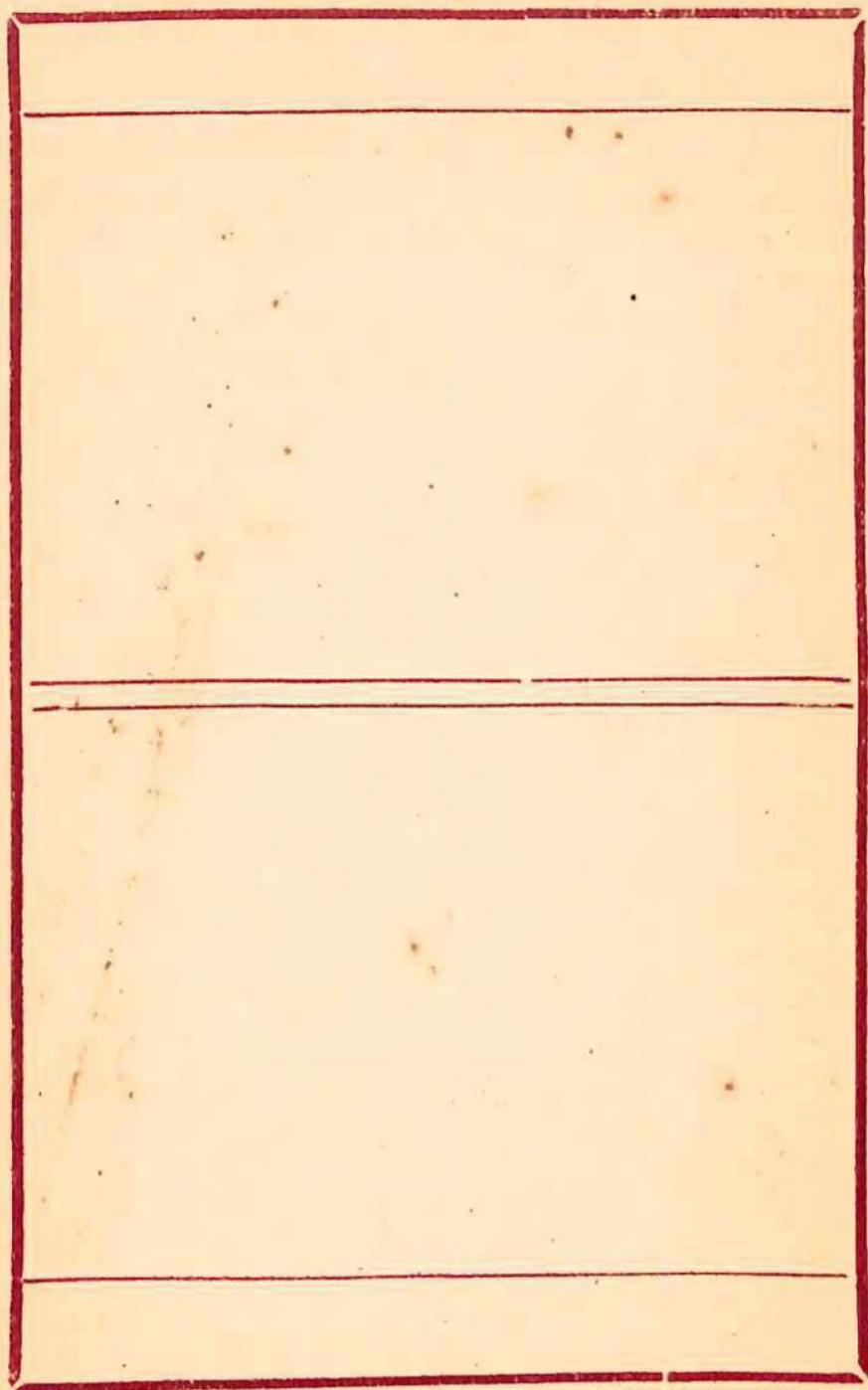
३४

खुजा-नामा

१६

जेहां तूं त्यां अतिथिमधुनी आपुल्या दूतकायीं
आनंदानें ऋमिशिल तृणें त्या तुझ्या दिव्य पायीं
जा त्या स्थानीं कधिं कधिं जियें म्यांहि आनंद केला
तेथें प्याला, स्मरुनि मजला, एक ओतूनि देई.

हे पृस्तक

आकर्षक छपाई व सजावट

यांसाठी प्रसिद्ध असलेला

‘विजय’ छापखाना,

५७० शनवार पेठ, पुणे, नं. २

येथे छापिले आहे.

आपले कोणतेही काम आपण

येथेच छापून घ्यावे.